

ANTIVALSTYBINĖ KLAIPĖDOS KRAŠTO NACIONALSOCIALISTŲ VEIKLA IR PRIEDANGOS ORGANIZACIJOS 1935–1937 METAIS

Mindaugas Valiukevičius

Doktorantas

Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto

Naujosios istorijos katedra

Tel. 85 268 72 86

Nacistinis judėjimas Klaipėdos krašte, kaip ir kiekvienas XX a. pirmosios pusės socialinis-politinis reiškinys, turėjo pradžią ir pabaigą. Pirmoji nacionalsocialistinės pakraipos organizacija regione buvo įkurta dar 1928 m. Po dešimtmečio, t. y. 1938 m. pabaigoje, Klaipėdos krašto „nacifikacija“ buvo baigta. Ar šis reiškinys turėjo įtakos Klaipėdos krašto netekimui – tai jau atskiras klausimas. Kad ir kaip ten būtų, žinodami šias datas, bent jau galime nusibrėžti aiškias nacionalsocialistinio judėjimo genezės chronologines ribas. Akivaizdu, jog nacionalsocializmo idėjų atsiradimas, institucionalizavimas, sklaida ir galiausiai įsigalėjimas Klaipėdos krašte buvo tęstinis ir nepertraukiamas reiškinys. Būtų klaidinga manyti, kad įsigalėjęs Kariuomenės teismo nuosprendžiui nacizmas patyrė triuškinamą smūgį ir buvo išguitas iš Klaipėdos krašto visiems laikams. Tačiau toks vaizdas susidaro, nes ligšioliniuose istorikų veikaluose nacistinio judėjimo Klaipėdos krašte genezės atkarpa nuo 1935 m. iki 1937 m. yra skiriamos vos kelios eilutės arba ji visai ignoruojama. Taigi judėjimo 1935–1937 m. peripetijos lieka „baltoji istorijos dėmė“. Detalesnių studijų stygius ir lėmė šio

straipsnio tikslą, uždavinius bei objektą. Autorius siekė užpildyti Klaipėdos krašto nacionalsocialistinio judėjimo tyrimų spragas – atskleisti nacių veiklos 1935–1937 m. metodus, nustatyti kokybinius judėjimo pokyčius ir įvardyti nacionalsocializmo sklaidos priedangai naudotas organizacijas.

Klaipėdos krašto nacionalsocialistinio judėjimo 1935–1939 m. tyrimus pradėjo istorikė A. Gaigalaitė. Pirmasis ganėtinai išsamus šios istorikės straipsnis „Klaipėdos krašto užgrobimas 1939 m.“ pasirodė 1957-aisiais¹. Kiek vėliau, 1967 m. buvo išspausdintas dar vienas minėtos istorikės darbas „Hitlerininkų pastangos 1933–1935 m. atplėšti nuo Lietuvos Klaipėdos kraštą“². Tačiau tarp šių dviejų darbų jaučiamas nuoseklus ryšio trūkumas. Be to, atsižvelgiant į tai, kad autorės darbai paženklinti sovietinės ideologijos antspaudu, iškraipiančiu ir tendencingai interpretuojančiu faktinę medžiagą, tikslingiau yra naudotis pirmine dokumentacija.

¹ Gaigalaitė A. Klaipėdos krašto užgrobimas 1939 m. // Lietuvos TSR MA darbai. A ser. 1957, t. 2.

² Gaigalaitė A. Hitlerininkų pastangos 1933–1935 m. atplėšti nuo Lietuvos Klaipėdos kraštą // Ten pat, 1962, t. 2.

Bene išsamiausiai ir nuosekliausiai nacional-socialistinių Klaipėdos krašto organizacijų tyrimus atliko istorikė P. Žostautaitė. 1982 m. buvo išleista jos knyga, skirta 1933–1934 m. veikusių SVG ir CSA partijų veiklai³. Tolesnę nacizmo raidą ši istorikė nagrinėja savo monografijoje „Klaipėdos kraštas 1923–1939“⁴. Autorė ganėtinai išsamiai ištyrė nacių veiklą 1938–1939 m., tačiau reikia pasakyti, kad beveik nenagrinėjo nacionalsocialistinio sąjūdžio transformacijų ir eigos 1935–1938 m., t. y. nuo garsiosios Kariuomenės teismo bylos iki aukščiausių SVG ir CSA vadovų amnestavimo. Beje, šis trūkumas yra būdingas visiems istorikų darbams, skirtiems Klaipėdos krašto tematikai. Be to, derėtų pažymėti, kad P. Žostautaitės monografijos skyriuose apie nacistinių organizacijų veiklą yra ir netikslumų. Pavyzdžiui: nagrinėdama nacistinio judėjimo atgaivinimą po SVG ir CSA bylos, autorė rašo, kad „uždarius T. Zaso partiją, grupė šios partijos jaunuolių susibūrė į vadinamą Liuterio jaunimo sąjungą, kuri vėliau pasivadino Sporto sąjungą“⁵. Iš tikrųjų, uždarius T. von Sasso partiją (CSA), buvo uždrausta ir evangelikų konsistorijos prižiūrėta, bet T. von Sasso vadovaujama „*Eichenkreuz*“ organizacija. Vėliau, konsistorijai gavus leidimą veikti krikščioniškoms jaunimo organizacijoms, buvo įkurta „*Lutherjugend*“, kurioje dėl vienokių ar kitokių priežasčių atsirado dvi srovės. 1934 m. gegužės viduryje nuo minėtos organizacijos atsiskyrė „*Evangelische Jungmannenverein*“, vėliau pasivadinusį „*Jungvolk – Memel*“, veikusi nuo 1935 m. iki 1939 m. Būtent šios grupės nariai ir buvo T. von Sasso šalininkai, o „*Sportverein*“ vadovai ir nariai buvo aiškūs dr. E. Neumanno vadovaujamos SVG, ka-

dais visiškai nukonkuravusios CSA, šalininkai. Rašydama apie „*Memellaendischer Beamtenbund*“ P. Žostautaitė nurodo, kad šios organizacijos nariai telkėsi nelegaliai antilietuviškai veiklai, steigė rajoninius štabus, kuriems jau 1935 m. pabaigoje priklausė 5000 narių⁶. Reikia priminti, kad sukurtieji 19 rajoninių štabų ir visi užveruoti nariai buvo ne minėtos organizacijos veiklos rezultatas. Tiesa, dalis šios organizacijos, kaip, beje, ir kitų, narių priklausė nelegaliems būriams, tačiau juos kūrė iš Vokietijos komandiruoti karininkai. Aprašydama šnipų veiklą, P. Žostautaitė supainiojo dvi visiškai skirtingas bylas. Viena jų buvo iškelta J. Spikereitui ir jo vadovaujamiems agentams, o kita – Juknaičių rinkiminę būstinę nusiaubusiems buvusių SVG ir CSA nariams⁷.

Atsižvelgiant į visus šiuos trūkumus, 1935–1937 m. Klaipėdos krašte vykusio nacionalsocialistinio judėjimo tyrimams daugiausia buvo naudojama pirminė dokumentacija. Straipsnyje panaudoti šaltiniai saugomi Lietuvos centrinio valstybės archyvo Lietuvos Respublikos URM fonde 383, VRM Saugumo departamento fonde 378, Policijos departamento spaudos ir referantūros skyriaus fonde 394 bei Kariuomenės vyriausiojo štabo II skyriaus (žvalgybos) fonde 929.

Naudoti dokumentai, saugomi šiuose fonduose, yra gana sistemingai susegti į bylas, turi aiškų patikimumą įrodančius rekvizitus. Gal kiek platesnio paaiškinimo reikalauja specialiųjų tarnybų operatyvinės informacijos medžiaga, saugoma VRM Saugumo departamento fonduose. Didesnę dalį pirminės dokumentacijos, kuria buvo disponuojama, sudaro VSD informaciniai biuleteniai ir agentūriniai pranešimai. Pastarieji gali gerokai suklaidinti tyrėją, todėl darbe buvo naudojami tik tie pranešimai, kurie yra paženklinėti žinių patikimumą nusakancia rezoliiu-

³ Žostautaitė P. Hitlerininkų kėsiai užgrobti Klaipėdos kraštą. Vilnius, 1982.

⁴ Žostautaitė P. Klaipėdos kraštas 1923–1939. Vilnius, 1992.

⁵ Ten pat, p. 281.

⁶ Ten pat.

⁷ Ten pat, p. 282.

cija „Tikros“. Be to, pranešimų turinys buvo lyginamas su kituose dokumentuose pateikiama informacija.

Daugelis šaltinių iki šiol dar nebuvo naudojami mokslo tikslams, todėl autorius nuoširdžiai tikisi, jog straipsnyje išdėstyti atlikto tyrimo rezultatai papildys kai kurias ankstesniuose istorikų darbuose pateiktas faktų interpretacijas, taip pat leis susidaryti išsamesnį anksčiau beveik ne tyrinėtą 1935–1937 m. vykusio nacionalsocialistinio judėjimo Klaipėdos krašte vaizdinį.

Antivalstybinės veiklos atnaujinimas 1935 metais

„Ob auch Wölfe vordē und hinten bellen, unser Ziel wird erreicht...“ – „Ir nors vilkai priešaky ir užpakaly loja, mūsų tikslas bus pasiektas...“ Tokiais žodžiais dr. E. Neumann užbaigė 1935 m. sausio 9 d. laišką žmonai⁸.

Deja, reikia pripažinti, kad priemonės, kurių ėmėsi Lietuvos Respublikos Vyriausybė, veiksmingai nesutrukdė siekti to „tikslą“. Iš 8244 oficialių CSA ir SVG narių Kariuomenės teismo sprendimu buvo nubausti tik 87, t. y. vyriausioji vadovybė, apylinkių vadai ir žudikai. Laisvėje liko apie 1000 SVG partijos blokų ir mažesnių padalinių vadų, kurie slaptai tęsė veiklą. Tačiau nacionalsocialistinis judėjimas perėjo į kokybiškai naują stadiją. Visų pirma imtasi ypač stiprinti ryšius ir koordinaciją su atitinkamomis Vokietijos institucijomis; antra – visas judėjimas buvo decentralizuotas, t. y. nacionalsocializmo skleidimo židiniai buvo sukurti beveik kiekvienoje legaliai Klaipėdos krašte veikusioje organizacijoje; trečia – nebeliko spontaniškumo, viskas buvo vykdoma labai nuosekliai ir organizuotai.

Praejus trimis mėnesiams po Kariuomenės teismo sprendimo paskelbimo, t. y. 1935 m. bir-

želio pradžioje, pasireiškė kiek aktyvesnė buvusių nacionalsocialistinių partijų narių veikla. Pareigas vėl pradėjo eiti suspenduoti Klaipėdos krašto autonominės policijos vachmistrai, buvę SVG nariai⁹. E. Neumanno ir T. von Sasso byloje išteisintas mokytojas, buvęs SVG narys H. Lakischus vėl pradėjo mokytojauti Nidoje¹⁰. Į autonomines krašto įstaigas buvo gražinta ir daugiau tarnautojų bei valdininkų, priklausiusių uždraustoms organizacijoms. Minėtas mokytojas H. Lakischus Valstybės saugumo policijos užverbuotam agentui buvo prasitaręs, kad, suderinęs „veiklos gaires“ su žymesniais vadais, tęs SVG partijos liniją (reikia manyti, ruošėsi atnaujinti ideologinį moksleivių apdorojimą)¹¹. Pirmosiomis birželio savaitėmis „noimanininkai“ rūpinosi ryšiu su Vokietija atnaujinimu ir stengėsi atgaivinti SVG veiklą¹². Iš naujo pradėtas organizacinis darbas. Buvę nariai per paskirtus tarpininkus iš patikimųjų rato buvo kviečiami atvykti į konspiracines vietas, kur buvo tikrinami ir savotiškai egzaminuojami. Taip išsiaiškintus ištikimumo ir patikimumo laipsnį, SVG nariai buvo iš naujo prisaikdinami¹³. 1935 m. liepos pradžioje atnaujinti ir lauko pratimai (liepos 16 d. į kalėjimą pas dr. E. Neumanną atvyko W. Suhr. Kalėjimo prižiūrėtojas nugirdo, kaip W. Suhr kalbėjo dr. E. Neumannui apie jaunuolių grupes, kurios jau yra paruoštos ir rengia žygius į pajūri¹⁴). Tuo pačiu metu pradėti perse-

⁹ 1935 m. birželio 17 d. atsitiktinis agentūrinis pranešimas // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 615, l. 329.

¹⁰ 1935 m. gegužės 3 d. agento Raitelis pranešimas // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 615, l. 309.

¹¹ 1935 m. gegužės 3 d. agento Raitelis pranešimas // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 615, l. 309.

¹² 1935 m. birželio 19 d. agento Veisbery pranešimas // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 615, l. 341.

¹³ 1935 m. rugsėjo 25 d. agento Markus pranešimas // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 615, l. 608.

¹⁴ 1935 m. liepos 16 d. informacija // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 615, l. 393.

⁸ 1935 m. sausio 17 d. atsitiktinis agentūrinis pranešimas // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 616, l. 53.

kioti „neištikimieji“ judėjimo dalyviai. Kai kurie buvę SVG partijos nariai, vėliau ėmę bendradarbiauti su Lietuvos teisėsaugos institucijomis, gavo maždaug tokio turinio grasinančius laiškus: „Su dideliu liūdesiu turime pranešti, kad jūs tapote tėvynės išdavikais. Jūs tai padarėte silpnumo akimirka, bet mes palengvinsime jūsų dalią. Iki pasimatymo“ („*Zum grösten Bedauern, das auch Sie zum Landesverrater geworden sind. Wir legen Ihnen aufheim, das Ihnen verfallen wird. Obwohl es uns ein leichtes bleibt dieses. Aufwiedersehn*“)¹⁵.

Atnaujinant veiklą bei vykdant organizacinius darbus, nuošalyje neliko ir nuteistieji, kalintys Kauno ir Marijampolės kalėjimuose. Ryšį tarp jų palaikydavo studentė M. A. Minuth (dar žinoma kaip Margarita Ona Miniūtė)¹⁶. Ši panelė buvo papirkusi keletą prižiūrėtojų, kurių padedama įnešdavo ir išnešdavo iš kalėjimų slaptus pranešimus. M. A. Minuth buvo ir tarpininkė perduodant svarbias žinias iš Karaliaučiaus į Klaipėdos kraštą. R. Meyer (buvęs Klaipėdos krašto direktorijos patarėjas švietimo reikalams, nacių agentas, patrauktas baudžiamojon atsakomybėn už šnipinėjimą, bet nuo bausmės pabėgęs į Karaliaučių) siųsdavo slaptus pranešimus į Kauną panelei M. A. Minuth, o per užverbuotus kurjerius – į Klaipėdą¹⁷. Tikėtina, jog būtent per papirktuosius kalėjimo prižiūrėtojus informacija iš Vokietijos patekdavo nuteistiesiems ir jų lankytojams, kurie savo ruožtu ją nugabendavo į Klaipėdos kraštą.

Mirties bausme (vėliau nuosprendis buvo pakeistas kalėjimu iki gyvos galvos) nuteisti W. Priess, E. Boll, E. Lepa, H. Wannagat ir bro-

liai J. Wallat bei E. Wallat buvo kalinami centrinėse kamerose, iš kurių puikiai matėsi, kas atėdavo į kalėjimą ir kas buvo vedamas į pasimatymą. Norėdami apsaugoti judėjimą nuo Lietuvos valstybės saugumo policijos įtakos, minėti asmenys pradėjo sekimą. Apie kiekvieną pasimatymą ir jo dalyvius buvo pranešama šios grupės vadovui W. Priessui. Be to, jų informatoriumi buvo užverbuotas Kauno sunkiųjų darbų kalėjimo raštinės tarnautojas¹⁸.

Taigi užmegztas agentūrinis tinklas buvo gana tėtinais platus, juolab kad informatorių ir bendradarbių netrūko ir pačioje Didžiojoje Lietuvoje bei jos valstybinėse institucijose. Naudodamiesi jų paslaugomis, Klaipėdos krašto naciai sėkmingai gaivino judėjimą.

Nesnaudė ir aukštieji Vokietijos NSDAP pareigūnai. Atslūgus Vokietijos propagandinei atakai (tiesa, neilgam – iki 1935 m. liepos 7 d.), beveik visas dėmesys buvo skirtas sąjūdžiui stiprinti. Buvo paskelbta slapta Klaipėdos krašte gyvenančių Vokietijos piliečių mobilizacija¹⁹. Reikia manyti, kad iš Vokietijoje atlikusių karo prievolę asmenų buvo numatyta rengti naujus instruktorius. Lietuvos kariuomenės Generalinio štabo Žvalgybos skyrius ragino Krašto apsaugos ir Užsienio reikalų ministerijas imtis veiksmų, kad tokie asmenys nebegrįžtų į Klaipėdos kraštą²⁰. Deja, duomenų, ar buvo imtasi konkrečių priemonių, nėra. Ryšiai su Vokietija, pasinaudojus naujai suformuotu agentų tinklu, buvo atnaujinti ir nuolat stiprinami. Giliai į pagrindį pasitraukę Klaipėdos krašto naciai tęsė veiklą pritraukdami vis daugiau vietos gyventojų.

¹⁵ 1935 m. liepos 4 d. atsiktinis agentūrinis pranešimas // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 615, l. 356.

¹⁶ VSP Klaipėdos apygardos vado J. Kazlausko raportas VSD direktoriui // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 615, l. 443.

¹⁷ 1935 m. rugsėjo 13 d. agento Martin pranešimas // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 615, l. 514.

¹⁸ 1935 m. liepos 3 d. agento Martin pranešimas // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 615, l. 355.

¹⁹ 1935 m. balandžio 27 d. Klaipėdos krašto Pasienio policijos vado pranešimas Klaipėdos krašto komendantūrai // LCVA, f. 929, ap. 2 (II t.), b. 1027, l. 41.

²⁰ 1935 m. gegužės 7 d. Generalinio štabo II-jo skyriaus viršininko raštas Užsienio reikalų ministrai // LCVA, f. 929, ap. 2 (II t.), b. 1027, l. 42.

Artėjant 1935 m. Klaipėdos krašto seimelio rinkimams, nacionalsocialistinis judėjimas pradėjo iš naujo įgauti vis ryškesnių formų. Tačiau galimybių daryti tiesioginę įtaką krašto politiniam gyvenimui, t. y. Konvencijos ir Statuto numatytais priemonėmis reguliuoti autonominės valdžios įstaigų veiklą, neliko. Iš uždraustų nacistinių partijų narių buvo atimtos pilietinės teisės – jie negalėjo nei dalyvauti rinkimuose, nei balsuoti. Nepaisant to, kai kurie buvę CSA nariai nutarė eiti į rinkimus. Tačiau visi CSA nariai dėl duotų Kariuomenės teismo metu parodymų buvo laikomi išdavikais. Taigi nacionalsocialistinio judėjimo atkūrimo darbus atliko ir jiems vadovavo uždraustos SVG partijos nariai ir jai prijaučiantys asmenys.

Nacistinio judėjimo „restruktūrizacija“

SVG vadovybė, tikėtina, gavusi instrukcijas iš Vokietijos, nutarė padalyti judėjimą į dvi dalis:

- 1) itin kruopščiai užmaskuotą, bet visiškai legalią veiklą Klaipėdos krašto seimelyje pagal kompetenciją;
- 2) pagrindinį – nacionalsocialistinės propagandos platinimo, „politinio švietimo“, karinio mokymo ir diversinių darbų. Beje, pastarasis neturėjo vieno organizacinio centro, t. y. buvo decentralizuotas – išskirstytas beveik po visas Klaipėdos krašte legaliai veikusias kultūrinės ir sporto organizacijas bei sąjungas.

Apie 1935 m. susiklosčiusią situaciją Klaipėdos krašte labai daug pasako žinutė, išspausdinta „Lietuvos žiniose“ 1935 m. rugpjūčio 29 d. Joje pranešama, kad „Klaipėdos krašte ne tik medžiai, sienos ir kelmai ištepti hakenkreuz'ais (svastikomis), bet paskutiniu laiku šiuo Trečiojo Reicho simboliu išpuošta ir daug grybų“²¹.

²¹ 1935 m. rugpjūčio 29 d. VSD spaudos diennas Nr. 196 // LCVA, f. 394, ap. 6, b. 22, l. 127.

Uždaryta SVG partija savo aktyviausios veiklos laikotarpiu (1933–1934 m.), pasitelkusi autonomines įstaigas ir mokyklas, atliko milžinišką krašto nacifikavimo darbą. Nacional-socializmas Klaipėdos krašte buvo masinis reiškinys ir nei Kariuomenės teismo sprendimas, nei lietuviška propaganda nebuvo pajėgi jį sustabdyti. Nuteistas mirti H. Wannagat 1935 m. balandžio 7 d. laiške, cituodamas M. Liuterį, taip apibūdino tuometinę situaciją Klaipėdos krašte: „Atims iš mūsų kūną, bet Karalystė mums turi likti...“²²

Ši citata labai aiškiai patvirtinta fakta, jog nuteisus aukščiausiąją SVG ir CSA organizacijų vadovybę, pats nacionalsocialistinis sąjūdis nebuvo sustabdytas. Garsioji Kauno byla ir teisėsaugos vykdomos sankcijos atliko katalizatoriaus vaidmenį sąjūdžiui pereinant į kokybiškai aukštesnę fazę.

Kaip minėta, visas judėjimas buvo decentralizuotas, o buvę uždraustų partijų nariai pradėjo veikti legaliose vokiečių organizacijose. Nors, reikia pasakyti, iki 1935 m. pabaigos būta atvejų, kai ekscesus rengdavo ir juose dalyvaudavo tik SVG ir CSA nariai, tuomet dar nepriklausę jokiai kitai organizacijai. Tipinis atvejis – Juknaičių rinkimų apygardos būstinės nusiaubimas, kurio pagrindiniai iniciatoriai ir dalyviai buvo devyni CSA (M. Makies, H. Peldzsius, K. Naujoks, A. Dietrich, T. Potschka, M. Gavehn, G. Lorenz, M. Poszehr, L. Treze) ir devyni SVG (M. Stulgies, G. Grigoleit, W. Srugies, R. Piklaps, O. Rosenscheit, D. Ponelis, M. Gailius, E. Nitsche, W. Tumasas) nariai²³. Tačiau tai buvo pavieniai atsitikimai, kurie po 1935 m. rugpjūčio 29–30 d. rinkimų nepasikartojo.

²² 1935 m. balandžio 15 d. atsitiktinis agentūrinis pranešimas // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 615, l. 202.

²³ Įtariamųjų asmenų sąrašas // LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1746, l. 9.

Vieningos, centralizuotos vadovybės (organizacijos pavidalu) nebuvimą kompensavo užmezgtas platus agentūrinis tinklas, per kurį buvo gautami tiesioginiai nurodymai iš Vokietijos NSDAP vadovų.

Taigi iš pirmo žvilgsnio atrodantis žingsnis atgal, toks toli gražu nebuvo. Išanalizavus susidariusią situaciją susidaro vaizdas, jog Klaipėdos krašte naciai sąmoningai sekė „kolegų“ iš Vokietijos pėdomis. Kaip žinoma, po nepavykusio 1923 m. lapkričio 9 d. „alaus rūsio pučo“ Vokietijoje, NSDAP buvo uždaryta. SA ir *Stosstruppe Adolf Hitler* uždraustos, o pats A. Hitleris nuteistas ir pasodintas į Landsbergo kalėjimą. Norint apeiti draudimą ir išlaikyti uždraustosios NSDAP narius vieningus, buvo įkurtas „*Völkischer – Freiheits – Bewegung*“ („Tautinis laisvės sąjūdis“), o vietoj SA – „*Frontbann*“. Tokia nelegalių organizacijų maskavimo kitais vardais praktika buvo taikoma dar pačioje pirmoje nacionalsocialistinio sąjūdžio stadijoje. Pirmoji organizacija, vėliau tapusi SA, vadinosi „*Turn und sports division*“ – „Gimnastikos ir sporto skyrius“²⁴.

Klaipėdos krašto naciai beveik visuomet naudodavosi šia patirtimi. Tačiau didžiausias jų „nuopelnas“ buvo tas, kad jie pastebėjo ir įvertino 1925 m. atkurtoje NSDAP įdiegtus organizacinius pakeitimus. Visa Vokietijos nacių politinė organizacija (P.O.) buvo padalyta į dvi grupes: P.O. I – skirtą puldinėti ir kompromituoti vyriausybę ir P.O. II – skirtą kurti „valstybę valstybėje“. P.O. I kuravo ryšius su užsienio šalimis, veiklą profsajungose bei propagandą, o P.O. II apėmė visas vidaus politinio, ekonominio ir kultūrinio gyvenimo sritis²⁵. Taigi Klaipėdos krašto naciai, susipažinę su visomis nacionalsocialistinio

sąjūdžio Vokietijoje peripetijomis, pasirinko labai efektyvią sėkmingos veiklos formulę.

Po 1935 m. rugsėjo 29–30 d. rinkimų į Klaipėdos krašto seimelį buvo užtikrintas saugus politinis ir iš dalies teisinis užnugaris, kuris maždaug atitiko Vokietijos NSDAP P.O. funkcijas.

„Valstybės valstybėje“ kūrimas iš buvusių SVG narių nepareikalavo itin didelių pastangų. Likusios laisvėje nacių aktyvo dalies paslaugoms buvo daugiau nei pusantro šimto Klaipėdos krašto vokiečių organizacijų, daugelio kurių vadovybė 1933–1934 m. priklausė SVG. Be to, minėtos partijos viešpatavimo laikais beveik visos organizacijos buvo kolektyviniai „*Memelländischer Kulturbund*“ nariai. Jai nuo 1933 m. iki veiklos sustabdymo 1934 m. vadovavo aktyvus SVG narys pastorius G. Podszus. Vadinasi, nors Kariuomenės teismo sprendimu aukščiausiaji nacionalsocialistinio judėjimo vadovybė tariamai buvo sunaikinta, kai kurie vienetai buvo pakankamai gerai paruošti veikti iš dalies savarankiškai. Taigi, restruktūrizavus sąjūdį, Klaipėdos krašto vokiečių organizacijoms teko uždavinys įdiegti nacionalsocialistinius gyvenimo principus visoms socialinėms ir kultūrinėms grupėms.

Priedangos organizacijos

Libiausiai politiškai įsipareigojusios ir aktyviausiai skleidusios nacinę propagandą buvo religinės, jaunimo, sporto ir kultūrinės organizacijos.

Religinės moterų draugijos „*Frauenverein*“ (Moterų sąjunga) ir „*Frauenhilfe*“ (Moterų pagalba) veikė visame Klaipėdos krašte ir turėjo 1358 nares²⁶. Šios sąjungos buvo suorganizuotos prie Evangelikų bažnyčios parapijų ir gausiau gyvenamose vietovėse. Joms dažniausiai vadovavo dvasininkai, jų arba pasižymėjusių vo-

²⁴ Shirer L. W. *The Rise and Fall of the Third Reich. A History of Nazi Germany*. New York: Touchstone, 1981, p. 42.

²⁵ Ten pat, p. 120.

²⁶ 1937 m. Klaipėdos krašte veikusių organizacijų sąrašai // LCVA, f. 378, ap. 12, b. 463, l. 5 (toliau – Organizacijų sąrašai).

kietininkų žmonos. Šios draugijos buvo perdėm vokiškos ir atliko labai svarbą misiją vokiškumui krašte puoselėti. Dažnai dalyvaudavo VDA (Draugijos užsienio vokiečiams remti) ir buvusios SVG narių organizuojamoje „Winterhilfe“ („Žiemos pagalboje“). Tokiose akcijose aktyviai dalyvavo nuteistojo SVG vado dr. E. Neumanno žmona. 1935 m. rugsėjo 8 d. laiške žmonai dr. E. Neumann rašė: „Ateinanti žiema jums bus labai karti. Laiku apsižvalgykite. Laiku pagalvokite apie neturtinguosius. Parodykit, kad jūsų pagalba yra didžiosios artimo meilės, o ne propagandos ir efekto siekimo vaisius.“²⁷

Religinės jaunimo sąjungos „Evangelische Jungmaennerverein“ (Evangelinė jaunimo sąjunga), „Evang. Jungmaedchenverein“ (Evangelinė mergaičių sąjunga), „Evang. Jugendverband“ (Evangelinė jaunimo draugija), „Christlich Jugendbund“ (Krikščioniško jaunimo sąjunga), „Jungmaenner bund“ (Jaunimo draugija) taip pat buvo organizuojamos dvasininkų arba jų kontroliuojamų jaunimo vadų. Nors šių organizacijų vadams nebuvo oficialiai įsakyta užsiimti politine veikla, labai dažnai po bažnytinių jaunimo draugijų priedanga buvo varomas politinis, priešiškas Lietuvai darbas. Iš viso šioms organizacijoms priklausė 797 nariai²⁸.

Iš paminėtų organizacijų bene svarbiausias vaidmuo teko „Evangelische Jungmaennerverein“, kuriai anksčiau darė įtaką CSA. Iš visų religinių jaunimo sąjungų ji buvo gausiausia ir geriausiai organizuota. Pati organizacija buvo padalyta į dvi dalis: „Jungvolk“, kuriai priklausė jaunesni, ir „Wehrchar“, kuriai priklausė vyresni nariai. „Jungvolk“ sudarė penkios *Sippen* (vok. giminė), kurioms vadovavo *Sippenführer*iai. Vėliau šios institucijos buvo pakeistos atitinkamai

į „Fähnlein“ („Vėliavas“) ir „Fähnleinführer”ius“. Šių vienetų vadai tam tikrais laiko tarpais raštu atsiskaitydavo visos organizacijos vadui apie nuveiktą darbą. Iš tokių pranešimų matyti, kad šios sąjungos nariai buvo auklėjami kariškai, atlikinėjo lauko pratimus, naudojamus kariuomenės manevrų metu. Tokie užsiėmimai vykdavo nuolat, net ir vykstant dr. E. Neumanno ir T. von Sasso bylos teismo procesui. Nuo 1935 m. vienas žinomesnių šios organizacijos vadų buvo S. Wertens²⁹.

Jokioms sąjungoms nepriklausiusių, savarakiškų jaunimo organizacijų po Kariuomenės teismo sprendimo paskelbimo liko nedaug. Klaipėdos krašte egzistavo, nors leidimo veikti nebuvo gavusi, „Memelländischer Jugendring“ (Klaipėdos krašto jaunimo ratelis). Ji veikė mažomis, 3–4 žmonių kuopelėmis³⁰ ir buvo paplitusi po visą Klaipėdos kraštą. 1937 m. šioje organizacijoje buvo 130 narių³¹. Uždrausta, bet taip pat veikianti buvo Plikiuose įsikūrusi „Jugendverein“, kuriai priklausė apie 60 narių³². Klaipėdos Smeltės rajone veikė „Jugendgemeinschaft“ (Jaunimo bendruomenė), vienijusi apie 40 narių. Klaipėdos mieste buvo įsikūrusi „Wehrchar Jugendbund“ (Karinė jaunimo sąjunga)³³. Be to, čia veikė iš pirmo žvilgsnio beveik nekelianti įtarimo organizacija „Spiel und Singschar“ („Žaidimų ir dainavimo būrys“), turėjusi dar ir kitą, slaptą, pavadinimą „Memelländliche Jugend“ (Klaipėdos krašto jaunimas). 1935 m. rugpjūčio 6 d. buvo sulaikytas kontrabandą gabenantis E. Walter, pas kurį buvo rastas 14-mečio

²⁷ 1935 m. rugsėjo 14 d. agentūrinis pranešimas // LCVA, f. 378, ap. 12, b. 500, l. 136.

²⁸ Organizacijų sąrašai // LCVA, f. 378, ap. 12, b. 463, l. 6.

²⁹ 1935 m. sausio 13 d. VSP Klaipėdos apskrities biuletenis Nr. 13 // LCVA, f. 929, ap. 2 (II t.), b. 1027, l. 11–15.

³⁰ 1936 m. spalio 17 d. agento Kalender pranešimas // LCVA, f. 378, ap. 12, b. 500, l. 144.

³¹ Organizacijų sąrašai // LCVA, f. 378, ap. 12, b. 463, l. 4.

³² Ten pat.

³³ Ten pat.

E. Bernoto laiškas, adresuotas Vokietijoje gyvenančiam draugui. Laiške buvo rašoma: „Aš dabar esu grupės vadas, bet greit tapsiu vėliavos vadu („fahnleinführer“iu“). Mes čia irgi turime partiją, kuri vadinasi „Memelländliche Jugend“. Jai priklauso 43 nariai. Gal galėtum būti toks geras ir atsiųsti mums ženklus vadams: 1-ą vėliavos vadui ir 5-is – grupių vadams. Mes nešiojame juodas arba tamsiai mėlynas kelnes ir įvairių spalvų marškinius. Ant rankovės nešiojame trikampus antsiuvus su užrašu „Mein Memelland“ („Manasis Klaipėdos kraštas“). Gal turi nereikalingų sudėvėtų uniformų? Jeigu turi, tai būk geras ir atsiųsk. Parašyk laišką, kaip jums sekasi ir ką mes turime išmokti. Visą siųsk ponui Brantner Fährmann į Karceviškius, Rytų Prūsiją. Iš ten mes viską pasiimsime. Taip pat atsiųsk man Adolfo Hitlerio paveikslą. Su didžiausiu vokišku Heil Hitler.“³⁴

Taigi, kaip leidžia spręsti šio laiško turinys, minima organizacija buvo grynai karinio pobūdžio ir gana aktyviai veikė. Beje, šiek tiek painiavos sukelia laiške minimas „Fahnlein“ pavadinimas, kurį vartojo tik „Evangelische Jungmannerverein“, „Jungvolk“ skyrius. Todėl tikėtina, jog organizacija, įvardyta „Memelländliche Jugend“, tebuvo nauja „Jungvolk“ transformacija, prisidengusi „Spiel und Singschar“ pavadinimu. Tokią prielaidą leidžia daryti vienodas tiek laiške, tiek Valstybės saugumo departamento suvestinėse minimas narių skaičius.

Vis dėlto seniausia ir patikimiausia konspiracijos priemonė buvo sporto organizacijos. Populiariausios buvo vadinamosios „Vejos sporto“ („Rasensport“) draugijos, vienijusios ir futbolą, ir lengvąją atletiką kultivuojančius jaunuolius. Tokioms organizacijoms daugiausia priklausė mokyklinio amžiaus jaunimas. Tačiau bai-

gusius mokyklą jaunuolius vietos mokytojai, gaisrininkai, girininkai ir kitų autonominių įstaičių tarnautojai bei valdininkai burdavo į neva sporto organizacijas, kuriose toliau buvo skiepijamas nacionalsocializmas, pradėtas pradžios mokyklose. Tokių „sporto“ organizacijų 1935–1937 m. atsirado ne tik kiekviename mieste, bet ir kiekviename kaime. Valstybės saugumo policija pastebėjo, kad greta sporto užsiėmimų tokios organizacijos pradėjo rengti rikiuotes, karinių pratimų ir pasisveikinimo pamokas³⁵. Sporto vardu prisidengę nacių aktyvistai pritraukė daug jaunimo ir tęsė dr. E. Neumanno nustatytą politinę liniją³⁶. Tokios organizacijos buvo „Freya“ (203 nariai), „Männertumverein“ (Vyrų lengvosios atletikos sąjunga; 564 nariai), „Spielvereinigung“ (Žaidimų susivienijimas; 421 narys), „Sportverein“ (Sporto sąjunga; 250 narių), veikusios Klaipėdos mieste.

Be abejo, ne visos organizacijos buvo nacistinės. Tačiau buvo labai stengiamasi jas tokiomis paversti. Ir šis darbas nenuėjo veltui. Po kelerių metų, t. y. 1938 m., beveik visos sporto organizacijos sudarė naujai kuriamų smogikų būrių branduolius. Pavyzdžiui, iš „Sportverein“ narių buvo formuojami SS daliniai, o „Segelverein“ (Būriuotojų sąjunga), kuriai priklausė 217 narių, tapo kuriamo „Mariner Sturm“ („Jūros smogikų“) dalinio pagrindu.

Vyresnio amžiaus asmenys, prijauciantys nacistiniam judėjimui, būrėsi į neva kultūrinės organizacijas. „Kultūros“ plėtojimu labiausiai rūpinosi chorai. Tačiau dauguma jų viešai nepasirodė, nes dėl nelojalios savo veiklos buvo administracinėmis priemonėmis varžomi. 1937 m. duomenimis, dainavimas buvo 2459 asmenų pomėgis³⁷. Gausiausi buvo „Männergesangverein“

³⁵ Periodinių žinių apie padėtį Klaipėdos krašto pasienyje santrauka // LCVA, f. 394, ap. 6, b. 73, l. 13.

³⁶ 1935 m. rugpjūčio 13 d. VSD spaudos dienynas Nr. 72 // LCVA, f. 394, ap. 6, b. 58, l. 213.

³⁷ Ten pat, p. 4.

³⁴ 1935 m. rugpjūčio 7 d. Klaipėdos krašto Pasienio policijos vado pranešimas policijos departamento direktoriui // LCVA, f. 394, ap. 6, b. 52, l. 52.

(Vyrų choras) ir „*Arbeitergesangverein*“ (Darbininkų choras). Pastarajame ypač aktyviai dalyvavo buvusios SVG nariai. 1935 m. balandžio 7 d. „*Arbeitergesangverein*“ Šilutės skyrius šventė trejų metų sukaktuves. Raštišką pasveikinimą ta proga atsiuntė ir generalinis Vokietijos konsulas Klaipėdoje. Beje, tą dieną, Klaipėdos krašto komendantui leidus, į chorą buvo priimti šeši buvę SVG ir CSA nariai³⁸. Tokiuose choruose buvo mokoma vokiškų karinių bei nacionalsocialistinių kovos dainų.

Visų šių organizacijų slapta veiklą reglamentavo 1935 m. lapkričio pabaigoje išleista speciali A. Hitlerio direktyva, skirta Klaipėdos kraštui. Direktyva buvo išleista iš karto po pasitarimo, vykusio Berlyne, Reicho propagandos ministerijoje, pirmininkaujant dr. J. Goebbelsui. Šiame pasitarime buvo konstatuota, kad propagandai Klaipėdos krašte nuo 1934 m. rugpjūčio iki 1935 m. spalio buvo išleista daugiau kaip 1,5 mln. reichsmarkių, kurių bent du trečdaliai sunaudoti seimelio priešrinkiminiams reikams. Taip pat buvo nutarta dar labiau stiprinti nacistinę akciją Klaipėdos krašte ir šiam reikalui papildomai skirti 250 000 reichsmarkių³⁹.

Susipažinti su naująja direktyva buvo pakviesti Klaipėdos krašto nacionalsocialistinio judėjimo atstovai. 1935 m. gruodžio 5 d. Miunchene, *Braunes Haus*, įvyko dr. J. Goebbelso deleguoto A. Rosenbergo ir Klaipėdos krašto nacių, kuriems atstovavo Karl Dokkert, Ernst Wernicke ir Heinrich Petereit (iš viso klaipėdiečių buvo atvykę 6–7 asmenys), pasitarimas. Šiame pasitarime dalyvavo ir Vokietijos generalinio konsulato Klaipėdoje vicekonsulas von Halem⁴⁰.

Aptariant naująją direktyvą Klaipėdos krašto naciams buvo nurodyta, vadovaujantis instrukcijomis, kuo greičiau išplėtoti nacionalsocialistini judėjimą. 1935 m. pabaigoje į Klaipėdos kraštą buvo slapta komandiruota specialiai paruoštų karininkų iš Vokietijos, turinčių uždavinį formuoti SS būrius. Lietuvos generalinio konsulo Vienoje duomenimis, minėtu laikotarpiu krašte jau buvo užverbuota ne mažiau kaip 5000 asmenų, kurie per būrių vadovybę priklausė naujai įsteigtiems 19-ai rajoninių štabų⁴¹. Tokių slapčių SS būrių nariai daugiausia buvo sporto organizacijų jaunuomenė. Čia labiausiai pasižymėjo „*Memeler Segelverein*“, „*Schwimmersportverein*“, „*Männerturnverein*“, „*Baltischen Jugendbund*“. Taip pat daug narių buvo užverbuota ir iš „*Memelländischer Beamtenbund*“ (Klaipėdos krašto valdininkų sąjungos), kurios vyriausiasis veikėjas, koordinuojantis nacionalsocialistinę šios organizacijos veiklą, buvo Fiedemann. Be to, ši organizacija iš Vokietijos kas mėnesį gaudavo 5000 reichsmarkių subsidijų⁴².

Tačiau geriausiai ir patikimiausiai kovos vienetu buvo laikoma Klaipėdos savanorių ugniausių komanda, kurios slaptu instruktoriumi buvo paskirtas Kormann (Kossmann? Tikroji asmenybė nenustatyta). Klaipėdos mieste šiai komandai priklausė 34 nariai, o visame krašte įsisteigusių skyrių veikloje dalyvavo 985 asmenys⁴³.

Be to, atsakingais Klaipėdos nacių bendradarbiais buvo paskirti: 1) Viktor Dangutis – „*Baltischer Kontrol A.V.G.*“ Jis taip pat buvo slaptas kurjeris tarp Klaipėdos ir Gdansko; 2) Heinz Weber – „*Gewerkschaftsbund Memel*“ (Klaipėdos profesinė sąjunga) ir 3) Eugen Petzelberger

³⁸ 1935 m. balandžio 8 d. agentūrinis pranešimas // LCVA, f. 378, ap. 12, b. 500, l. 140.

³⁹ 1935 m. gruodžio 20 d. Slaptas Lietuvos Generalinio Konsulo Vienoje raštas Lietuvos Užsienio reikalų ministrui // LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1755, l. 171.

⁴⁰ Ten pat.

⁴¹ Ten pat, l. 172.

⁴² Ten pat.

⁴³ Organizacijų sąrašai // LCVA, f. 378, ap. 12, b. 463, l. 10–11.

– „*Wareneinkaufverein Memel*“ (Klaipėdos pirklų sąjunga)⁴⁴.

Detalesniam tolesnio pagrindinio darbo plėtos gairių nustatymui buvo numatyta 1935 m. gruodžio 24 d. surengti slaptą konferenciją Klaipėdoje, *Friedrichstaedtsche Schule* patalpose. Į šią konferenciją turėjo atvykti ir pasidalyti patirtimi Gdansko nacionalsocialistinio judėjimo centro deleguotas atstovas von Steinhausen⁴⁵.

Deja, nėra žinoma, ar minėta konferencija įvyko. Tačiau galima drąsiai teigti, jog pagrindinė veikla buvo organizuota itin kruopščiai. Nuo pat 1935 m. pabaigos iki 1938 m. buvo platinami atsišaukimai (pvz.: 1935 m. birželio 7 d. buvo sulaukytas 18 metų amžiaus Luizės gimnazijos 8-os klasės mokinys H. Gasze, kuris platino nacionalsocialistinius atsišaukimus „*Memelländische Litauer*“⁴⁶ 1936 m. birželį–liepą; Klaipėdos krašto komendantas, remdamasis Valstybei ir tautai saugoti įstatymu, nubaudė pil. Krafftą Bodemanną už antivalstybinę propagandą ir nacistinių atsišaukimų platinimą⁴⁷), nacinė literatūra (1936 m. vasarį buvo nubaustas A. Lengvenat⁴⁸), rengiami slapti susirinkimai (1935 m. spalio 27 d. O. Krebso smuklėje įvyko slaptas susirinkimas, kuriame buvo dainuojamos nacistinės dainos, sakomos agitacinės kalbos⁴⁹) ir panašiai.

1936 m. pabaigoje visame Klaipėdos krašte, o ypač Pagėgių apskrityje, pradėjo reikštis „individualus“ teroras prieš vietos lietuvius. Buvo ter-

šiamos sodybos, teplojamų namų sienos ir sten-giamasi pridaryti kuo daugiau nuostolių. Auto-nominės įstaigos ir krašto policija nesiėmė jokių priemonių tokiai veiklai sustabdyti⁵⁰. Be to, kaip tik tuo metu pradėjo išsigalėti tradicija orga-nizuotai ir masiškai sutikti į Klaipėdos uostą at-plaukiančius Vokietijos laivus. 1936 m. pasku-tinį birželio sekmadienį į uostą atplaukusį buri-nį laivą „*Tannenberg*“ pasitiko tūkstančiai žmo-nių⁵¹.

Klaipėdos krašto komendantas pulkininkas R. Liormanas aktyviai ir griežtai kovojo su viso-kiomis nacionalsocializmo apraiškomis: 1936 m. liepą komendanto nutarimais piniginėmis bau-domis arba kalėjimu nuo vieno iki trijų mėnesių buvo nubausta nemažai klaipėdiečių, kaltinamų gyventojų kiršinimu, kiršinančių dainų dainavi-mu, draudžiamų (dažniausiai „*Hitler jugend*“) uniformų ar jų dalių dėvėjimu⁵²; tų pačių metų rugsėjį 500 Lt bauda arba 1 mėn. kalėjimu buvo nubausta Klaipėdos kavinės „*Zentral*“ savini-nė Šarlotė Krišauskienė, kuri leido savo orkest-rui svečių salėje groti „kiršinančio pobūdžio mu-zikinius kūrinius“⁵³. Be to, 1936 m. rugpjūčio 20 d. Kariuomenės teismas aštuoneriems me-tams sunkiųjų darbų nubaudė 22 metų klaipė-dietį K. Schilkeitą, kuris buvo kaltinamas vals-tybės ženklų išniekinimu⁵⁴. Bet nors ir buvo ski-riamos itin griežtos bausmės, o Klaipėdos kraš-te komendanto nutarimais nubaustieji už nacio-nalsocialistinę veiklą sudarė daugiau kaip treč-dalį visų kaltinamų pažeidus tautai ir valstybei

⁴⁴ 1935 m. gruodžio 20 d. slaptas Lietuvos Genera-linio konsulo Viojeje raštas Lietuvos Užsienio reikalų ministrui // LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1755, l. 172.

⁴⁵ Ten pat.

⁴⁶ 1935 m. birželio 8 d. Klaipėdos krašto Pasienio policijos vado raštas Policijos departamento direktoriui // LCVA, f. 394, ap. 6, b. 52, l. 41.

⁴⁷ 1936 m. liepos 13 d. VSD spaudos dienynas Nr. 148 // LCVA, f. 394, ap. 6, b. 58, l. 106.

⁴⁸ 1936 m. vasario 21 d. VSD spaudos dienynas Nr. 29 // LCVA, f. 394, ap. 6, b. 60, l. 139.

⁴⁹ Klaipėdos krašto komendanto nutarimais nubaustų asmenų sąrašas // LCVA, f. 1501, ap. 1, b. 214, l. 227.

⁵⁰ 1936 m. rugpjūčio 3 d. VSD spaudos dienynas Nr. 165 // LCVA, f. 394, ap. 6, b. 58, l. 175.

⁵¹ 1936 m. liepos 1 d. VSD spaudos dienynas Nr. 138 // LCVA, f. 394, ap. 6, b. 58, l. 62.

⁵² 1936 m. liepos 21 d. VSD spaudos dienynas Nr. 156 // LCVA, f. 394, ap. 6, b. 58, l. 140.

⁵³ 1936 m. rugsėjo 17 d. VSD spaudos dienynas Nr. 203 // LCVA, f. 394, ap. 6, b. 59, l. 57.

⁵⁴ 1936 m. rugpjūčio 29 d. VSD spaudos dienynas Nr. 187 // LCVA, f. 394, ap. 6, b. 59, l. 15.

saugoti įstatymą⁵⁵, nacistinis sąjūdis toli gražu neslūgo.

Kita vertus, 1935–1937 m. laikotarpis, palyginti, pavyzdžiui, su 1932–1934 m. laikotarpiu, atrodo kiek blankokas: nevyko didelės demonstracijos su nacistiniais šūkais ir svastikomis, nekilo net kiek didesnių riaušių (tiesa, pasitaikydavo muštynių ir susistumdymų, dažniausiai išprovokuotų vokiečių tautybės asmenų⁵⁶), nebuvo vykdomi brutalūs teroristiniai išpuoliai (tokie kaip 1934 m. G. Jesut'čio nužudymas, pasikėsinimas į W. Loopsą, mėginimas sprogdinti Valstybės saugumo policijos būstinę ir pan.).

Tačiau veikla buvo vykdoma, ir nors sunkiai pastebima, bet gerokai konstruktyvesnė (žinoma, nacionalsocialistinio sąjūdžio stiprinimo, o ne Lietuvos suverenumo ir teritorinio integralumo atžvilgiu). Veiklos suaktyvėjimą paženklino 1936 m. liepą Weimare įvykusi slapta konferencija. Joje dalyvavo pats A. Hitleris, keletas Reicho ministrų, Rytų Prūsijos armijos vadas generolas W. von Brauchitsch, Gdansko nacionalsocialistų vadas A. Forster ir Klaipėdos krašto nacių atstovas. Konferencijoje buvo svarstomos nacionalsocialistinio judėjimo Klaipėdos krašte ir Gdanske perspektyvos (Klaipėdos nacių atstovai išreiškė pageidavimą, kad abiejų miestų „išlaisvinimas“ įvyktų kuo greičiau ir, jei ne tuo pačiu metu, tai bent nedideliu laiko skirtumu).

Skatinamas Vokietijos atstovų, nacionalsocialistiškai nusiteikęs Klaipėdos krašto jaunimas buvo bepradedęs įžulėti. 1936 m. gruodžio pradžioje Klaipėdos krašto komendantas buvo priverstas pakartotinai paskelbti savo 1933 m. išleistą įstatymą, draudžiantį dėvėti kitos valstybės karinių organizacijų uniformas ar jų dalis⁵⁷.

⁵⁵ Klaipėdos krašto komendanto nutarimai // LCVA, f. 384, ap. 2, b. 952, 981, 985, 1023.

⁵⁶ 1936 m. spalio 24 d. VSD spaudos diennas Nr. 239 // LCVA, f. 394, ap. 6, b. 59, l. 154.

⁵⁷ 1936 m. gruodžio 4 d. VSD spaudos diennas Nr. 277 // LCVA, f. 394, ap. 6, b. 59, l. 272.

1936 m. pabaigoje vokiškų nacionalsocialistinių laikraščių platinimas tapo masiniu reiškiniu. Aktyviausia ši veikla buvo užfiksuota Pagėgių apskrityje⁵⁸. Nacionalsocialistinio judėjimo aktyvistai per legalias organizacijas, kurioms priklausė, platino nacistinės propagandos leidinius, atsišaukimus, rengė „politinio auklėjimo“ pamokėles. Būtent tokia darbo specifika yra paženklintas laikotarpis nuo 1935 m. iki 1937 m. pabaigos.

Išvados

Nacistinis judėjimas Klaipėdos krašte, kaip ir kiekvienas XX a. pirmosios pusės socialinis-politinis reiškinys, turėjo pradžią ir pabaigą. Pirmoji nacionalsocialistinės pakraipos organizacija regione buvo įkurta dar 1928 m. Po dešimtmečio, t. y. 1938 m. pabaigoje, Klaipėdos krašto „nacifikacija“ buvo baigta. Kariuomenės teismo sprendimas įkalinti SVG ir CSA organizacijų vadovybę nacionalsocialistinio judėjimo nenutraukė.

Laisvėje likę apie 1000 blokų ir mažesnių padalinių vadų ėmėsi slaptai tęsti pradėtą veiklą. Nacionalsocialistinio judėjimo atkūrimo darbus atliko ir jiems vadovavo uždraustos SVG partijos nariai ir jai prijaučiantys asmenys. Buvo suregztas platus agentūrinis tinklas – užverbuota informatorių ir bendradarbių Didžiojoje Lietuvoje ir jos valstybinėse institucijose. Jų padedami, Klaipėdos krašto naciai sėkmingai gaivino judėjimą. Naudojantis naujai suformuotu agentų tinklu buvo atnaujinti ir nuolat stiprinami ryšiai su Vokietija. Į pagrindį pasitraukę Klaipėdos krašto naciai tęsė veiklą pritraukdami vis daugiau vietos gyventojų. SVG vadovybė, tikėtina, gavusi instrukcijas iš Vokietijos, padalijo judėjimą į dvi dalis: 1) itin kruopščiai užmaskuotą, bet visiškai legalią veiklą Klaipėdos krašto seimelyje pa-

⁵⁸ 1936 m. gruodžio 16 d. VSD spaudos diennas Nr. 286 // LCVA, f. 394, ap. 6, b. 59, l. 302.

gal jo kompetenciją; 2) pagrindinį – nacionalsocialistinės propagandos platinimo, „politinio švietimo“, karinio mokymo ir diversinį darbą. Būtent tokia darbo specifika yra paženklintas laikotarpis nuo 1935 m. iki 1937 m. pabaigos.

Nacionalsocialistinis judėjimas perėjo į kokybiškai naują stadiją. Visas jis buvo decentralizuotas, t. y. nacionalsocializmo skleidimo židiniai buvo sukurti beveik kiekvienoje legaliai Klaipėdos krašte veikusioje organizacijoje. Labiausiai politiškai nusistačiusios ir aktyviausiai skleidusios nacistinę propagandą buvo jaunimo reli-

ginės bei sporto organizacijos. Slaptą visų šių organizacijų veiklą reglamentavo 1935 m. lapkričio pabaigoje išleista speciali A. Hitlerio direktyva, skirta Klaipėdos kraštui.

Nors 1935–1937 m. laikotarpis atrodo kiek blankokas (nevyko didelių demonstracijų su nacistiniais šūkais ir svastikomomis, nebuvo vykdomi brutalūs teroristiniai išpuoliai, nekilo net kiek didesnių riaušių), antivalstybinė veikla stiprinant nacionalsocialistinį judėjimą buvo gero- kai konstruktyvesnė.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Šaltiniai

Lietuvos centriniame valstybės archyve, Lietuvos Respublikos Vidaus reikalų ministerijos Saugumo departamento fonde (Nr. 378), Lietuvos Respublikos Vidaus reikalų ministerijos Policijos departamento spaudos ir referantūros skyriaus fonde (Nr. 394), Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerijos fonde (Nr. 383), Lietuvos Respublikos Vyriausiojo kariuomenės štabo II sk. (žvalgybos) fonde (Nr. 929) saugomi dokumentai.

Literatūra

Gaigalaitė A. Klaipėdos krašto užgrobimas 1939 m. // Lietuvos TSR MA darbai. A ser. 1957. T. 2.

Gaigalaitė A. Hitlerininkų pastangos 1933–1935 m. aptelsti nuo Lietuvos Klaipėdos kraštą // Ten pat. 1962. T. 2.

Shirer L. W. The Rise and Fall of the Third Reich. A History of Nazi Germany. New York: 1981.

Žostautaitė P. Hitlerininkų kėslai užgrobti Klaipėdos kraštą. Vilnius, 1982.

Žostautaitė P. Klaipėdos kraštas 1923–1939 metais. Vilnius, 1992.

ANTI-CONSTITUTIONAL ACTIVITIES AND COVER ORGANISATIONS OF NATIONAL-SOCIALIST MOVEMENT IN KLAIPĖDA REGION IN 1935–1937

Mindaugas Valiukevičius

Summary

Nazi movement in Klaipėda region, alike any social – political phenomenon in the 1st half of the XX century, had its beginning and its end. The 1st national-socialist organisation in the region had been established as early as in 1928. In 10 years, i.e. in 1938 „nazification“ of Klaipėda region was finished. Military tribunal decision to imprison SVG and CSA organisations' leaders did not put an end to national-socialist movement.

Around 1 000 block and cell leaders remained free and carried on with their activities. Members of the forbidden SVG party and their supporters were restoring the national-socialist movement. A broad agent

network had been established – informants and cooperatives had been recruited in „larger Lithuania and its state institutions. With their help, nazis were successfully restoring their movement in Klaipėda region. Contacts with Germany were restored and constantly strengthened using the newly formed agent network. Undercover nazi movement in Klaipėda region had been attracting more and more local population. SVG leaders, probably instructed by Germany, divided the movement in 2 parts: 1) extremely carefully camouflaged, but absolutely legal activity in Klaipėda regional parliament, within the limits of its competence; 2) undercover – national-socialist propaganda distribu-

tion, „political education“, military training and diversions. These features are the most typical for the period of 1935 to late 1937.

National-socialist movement evolved into a new stage. The whole movement had been de-centralised – national-socialist information distribution sources had been established in almost all legally acting organisations in Klaipėda region. Religious, youth and sports organisations were the most politically engaged and propagan-

distic. All undercover activities of these organisations had been fine-tuned by a special A.Hitler's directive for Klaipėda region issued in the end of November 1935.

Though the period of 1935 to 1937 seems to be kind of blank (there were no large demonstrations with nazi war-cries and swastikas, there were no brutal terrorist acts, not even larger riots), but the anti-constitutional activity to strengthen the national-socialist movement was much more constructive.

Įteikta 2006 02 24

Priimta spaudai 2006 06 22